

स्वच्छ खानेपानी र कृषिको माध्यमद्वारा समुदाय सशक्तिकरण परियोजना एक जानकारी

शेयर एण्ड केयर नेपाल

प्रस्तावित स्वच्छ खानेपानी र कृषिको माध्यमद्वारा
समुदाय सशक्तिकरण परियोजना (ETSWA), लामाटार, ललितपुर
पोष्ट बक्स नं.१०६५७, काठमाण्डौ नेपाल

फोन नं. ०१-५५३८५७७

इमेल: edo@share-care.org

वेबसाइट: www.share-care.org

शेयर एण्ड केयर नेपाल
स्वच्छ खानेपानी र कृषिको माध्यमद्वारा समुदाय
सशक्तिकरण परियोजना, लामाटार, ललितपुर
**Empowering Through Safe Water and Agriculture Project
(ETSWA), Lamatar, Lalitpur**

स्वच्छ खानेपानी र कृषिको माध्यमद्वारा
समुदाय सशक्तिकरण परियोजनाको- एक अवधारणा

सन्दर्भ:

शेयर एण्ड केयर नेपाल विगत १७ वर्ष देखि विभिन्न खाँचोमा परेका तथा विपन्न परिवार, समुदायसम्म पुगेर महिला सशक्तिकरण, सामुदायिक स्वास्थ्य, सामुदायिक शिक्षा, खाद्य सुरक्षा, तथा सामुदायिक विकासका कार्यहरु गर्दै आईरहेको एक गैर सरकारी संस्था हो । शेयर एण्ड केयर नेपाल “बाँड र वास्ता गर, जे आफुसंग छ, जसरी सकिन्छ” भन्ने अर्थ राख्दछ ।

शेयर एण्ड केयर नेपाल गुणस्तरीय जीवनयापन गरीरहेको रुपान्तरित र सशक्त समुदायको परिकल्पना गर्दछ र विपन्न तथा खाँचोमा परेका समुदाय संगै रही समग्र रुपान्तरणका लागि कार्य गर्दछ । साथै एक समुदायको सफलता र प्रयासलाई अन्य क्षेत्र तथा समुदायसम्म पुगेर सेवा प्रदान गर्न र जीवन र जीविकोपार्जनका क्षेत्रमा सरोकार हुने सवालहरुमा समुदायको सक्रियता, परिचालन, सशक्तिकरण, रुपान्तरण तथा समुदायसंगसंगैको साभेदारी प्रकृयाको थालनी गरी कार्य गर्दछ । सिमान्तकृत तथा खाँचोमा परेका समुदाय र परिवारको आवश्यकता तथा सवालहरुलाई विशेष जोड दिई तिनीहरुको व्यापक परिचालन तथा सक्रिय सहभागिताको माध्यमबाट विकासका कार्यहरु गर्न समुदायलाई नै प्रोत्साहन गर्दछ ।

ललितपुर जिल्लाको लामाटार गा.वि.स. वडा नं. ७ मा गतका वर्ष २०६६/०६७ मा स्वच्छ खानेपानी परियोजना संचालन गरी २१० घरधुरीलाई लाभान्वित हुनेगरी २८ वटा खानेपानीका सार्वजनिक धाराहरु निर्माण गरी तोकीएको समयमा नै सम्पन्न भइसकेको अवस्था र उक्त वडामा कार्यक्रम गर्ने दौरानमा छिमेकी वडाहरुबाट पनि आवश्यकता महसुस गरी समुदायको खाँचोलाई मध्यनजर गर्दै ललितपुर जिल्लाको थप दुई वडाहरु १ र ९ लाई नयाँ कार्य क्षेत्रका रुपमा छनोट गरिएको छ । प्रस्तावित कार्यक्षेत्र लामाटार गा.वि.स.लाई लक्षित गरी स्वच्छ खानेपानी र कृषिको माध्यमद्वारा समुदाय सशक्तिकरण परियोजना: **Empowering Through Safe Water and Agriculture Project (ETSWA)** लाई प्रस्ताव गरेको छ ।

ETSWA परियोजना बारे:

यस कार्यक्रमले “Community empowerment through community participation” अथवा “समुदाय सशक्तिकरण समुदायको सहभागीतामा” सम्भव छ र समुदाय नै पहिलो विकासको कर्ताको रूपमा लिन सकिन्छ भन्ने अवधारणा राख्छ । यदि समुदायको पहल, अगुवाई, सक्रियता र सहभागिता भएर सामुदायिक विकासका कार्यहरू गर्ने हो भने ती सबैको दिगोपना र उपलब्धीहरू हासिल गर्न सकिन्छ । कुनै संघ संस्था तथा निकायको एक्लो प्रयास मात्र सामुदायिक विकास गर्न सम्भव हुदैन । आफ्नो गाउँ बनाउने जिम्मा स्थानीय वासिन्दाहरूकै हो, अरु संघ संस्थाहरू केवल सहयोगी, सहजीकरण र सिकाउने माध्यम बन्न सक्छन् भन्ने मान्यता बोकेर यस कार्यक्रमले सामुदायिक विकास गर्ने प्रक्रियालाई अवलम्बन गर्दछ ।

विभिन्न निकायहरूले सामुदायिक विकास गर्न विभिन्न विधि र पद्धतिहरू (राहतमुखी, विकासमुखी र सशक्तिकरण तथा रूपान्तरण)को अवलम्बन गरेको पाईन्छ । **कल्याणकारी तथा राहतमुखी विकास पद्धति (Welfare and Charity Approach)** अनुसार विकास गर्ने हो भने समुदाय एक राहत माने र संस्था राहत दिने, समुदाय आफुलाई कमजोर, गरीब र असक्षम रहेको ठान्दछन् भने संस्थाहरू समुदायसंग केही छैन, केही गर्न सक्दैन, तिनीहरूका लागि गरी दिनुपर्छ भन्ने धारणा राख्दछन् ।

अर्को परिवर्तन तथा विकासमुखी पद्धति (**Change and Development Approach**) मा सामुदायिक विकास गर्दा समुदाय आफै विकासका कामहरू गर्ने प्रयास गर्दछन्, श्रोतहरूको खोजी गर्ने, परिचालन गर्ने र सम्भावनाहरू खोज्ने प्रयास गर्दछन् भने संस्थाहरू सहयोगी भूमिका खेल्दै समुदायलाई सशक्त बनाउने प्रयास गर्दछन् । समुदायले हामी आफैले विकास गनुपर्छ, हामी गर्न सक्छौं, अरुको भर पर्नु हुदैन भन्ने धारणा राख्दछन् भने संस्थाले समुदायलाई सक्षम बनाउनु पर्दछ, संस्था र समुदाय मिलेर काम गनुपर्छ, समुदायले अगुवाई गनुपर्छ र परनिर्भर हुनु हुदैन भन्ने धारणा राख्दछन् ।

त्यसैगरी **सशक्तिकरण तथा रूपान्तरण विकास पद्धति (Empowerment and Transformation Approach)** अनुसार सामुदायिक विकास गर्दा समुदायले निर्णय गर्दछन्, नेतृत्व लिन्छन्, श्रोत परिचालन गर्न वकालत गर्दछन्, कामको समिक्षा गरी फेरी काम थाल्दछन् भने संस्थाले समुदायलाई सुसुचित गर्ने, क्षमता विकास गर्ने, सशक्त बनाउने र सवालहरू उठाउने कार्यमा सबलीकरण गर्दछन् । यसमा समुदाय संगठित भएर राज्यबाट अधिकार प्राप्त गर्न पहल गर्दछन् । “हाम्रो समस्या हामीले नै समाधान गनुपर्छ” भन्ने धारणा राख्दछन् भने संस्थाले “हामी समुदायको लागि काम गरी दिने होईन समुदायसंगसंगै काम गनुपर्छ, समुदायलाई क्रियाशील बनाउने दायित्व हाम्रो हो” भन्ने धारणा राख्दछन् ।

यसर्थ समुदायको समन्वय, सक्रियता, सहभागिता, सहयोग, योगदानद्वारा समुदाय आफै क्रियाशील गराई सामुदायिक क्रियाकलापहरूलाई दिगो रूप दिन सशक्तीकरण तथा रूपान्तरण विकास पद्धति अपनाई गर्न सकिने भएकोले यस संस्थाले सशक्तीकरण तथा रूपान्तरण विकास पद्धति तथा विधीको प्रयोग गरी अति महत्वका साथ अधि बढ्ने सोच बनाएको छ ।

समुदाय र विकासको पारस्परिक सम्बन्ध

परनिर्भरता (Dependency):

कुनै समुदायको आशा र चाहना कुनै संघ संस्था तथा व्यक्तिहरूले सजिलै पुरा गरी दिन्छन् र समुदाय पनि आफ्नो आशा र चाहना निरन्तर रूपमा अरुले पुरा गरी देओस भन्ने अपेक्षा र माग राखी रहन्छन् । यस्तो परिस्थिति कुनै पनि समुदायमा हुने नौला कुरा होईनन् । तर यसबाट निस्कने परिणामले सधै समुदायलाई परनिर्भरतामुखी रहन्छन् र समुदायलाई अर्काको मुख ताक्ने आशे बनाउँछ ।

निर्भरता (Independency):

कुनै समुदाय आफैमा निर्भर रहौं र आफ्नो ज्ञान, सीप, क्षमता र श्रोतको प्रयोग गरी स्वावलम्बी रूपमा अधि बढ्न सक्षम होउँ भन्ने अपेक्षा राख्दछन् । निर्भरता त्यस्तो अवस्था हो, जुन अवस्थामा अन्य कुनै निकाय वा व्यक्तिहरूको सहयोग विना स्वत स्फूर्त रूपमा समुदाय क्रियाशील हुन सक्छन् तर माछालाई पानीको आवश्यकता परे जस्तै कुनै पनि समुदाय आफैमा पुर्ण रूपमा निर्भर हुन्छन् भनेर भन्न सकिदैन । समय र परिस्थिती अनुसार कुनै पनि समुदाय अधि बढ्न सकेन भने ठोस परिणाम ल्याउन सकिदैन । यदि समुदायले वा व्यक्तिहरूले आफु एकलैले विकास र परिवर्तन गर्ने हो भने हजारौ वर्ष पहिल्यै नै गरीसकेका हुन्थे । समुदायमा कुनै पनि संघ संस्थाको प्रवेश संगै दिगोपनाको लागि एकमुष्ट केही दिए हुन्थ्यो ? केही गरी दिएमा हामी आफै गर्न सक्थ्यौं भन्ने भावना जागृत हुन स्वभाविक पनि हो । तर एकलैले केही गर्न सकिदैन अरुको सहयोग र सम्बन्ध लिन आवश्यक छ ।

अन्तर-निर्भरता (Inter-dependency):

कुनै समुदायको ज्ञान, सीप, श्रोत र क्षमताले मात्र केही गर्न सकिदैन, परिणाममुखी र दिगोपन तर्फ उन्मुख भई सामाजिक , आर्थिक रूपान्तरण गर्ने नै हो भने स्थानीय र बाह्य सरोकारवालाहरू सरकारी, गैर सरकारी र नीजि निकाय तथा संघ संस्थाहरूसंग समन्वय राख्दै प्राप्त श्रोतहरूको खोजी र अधिकतम सदुपयोग गर्दै राज्यबाट उपलब्ध श्रोत र सुविधाहरूको आफ्नो हक र अधिकार सहित परिचालन गरी सम्पुर्ण समुदायको हक र हितको लागि अन्तर सम्बन्धात्मक तरीकाले गर्ने कार्यक्रम नै दिगो र निरन्तर चलिरहने एक प्रक्रिया र सामाजिक रूपान्तरणको एक अभियान हो ।

ETSWA किन ?

- ✓ स्थानीय श्रोत साधनको सदुपयोग, परिचालन तथा सेवा सुविधाहरुमा समुदायको पहुँच बढाउन ।
- ✓ उन्नत प्रविधि, सीप तथा क्षमता विकास गरी समुदायलाई सक्षम बनाउन ।
- ✓ नयाँ अवसर, सम्भावना तथा सुविधाहरुको विस्तार र प्रवर्द्धनमा टेवा दिई समुदायलाई अघि बढ्न सघाउन ।
- ✓ विभिन्न सरोकारवालाहरु, व्यक्ति तथा संघ संस्थाहरुको सामुहिक प्रयास, पहल, समन्वय, सक्रियता, सहभागिता र संजाल सहकार्यको निर्माण गरी समुदायको दिगो विकास तर्फ अगाडी बढाउन ।
- ✓ स्वच्छ, खानेपानीको महत्व र खानेपानीको मुल संरक्षण गरी समुदायलाई स्वच्छ खानेपानीको पहुँच बढाउन ।
- ✓ परम्परागत कृषि पेशा र व्यवसायलाई आधुनिक र उन्नत तरीकाले प्रवर्द्धन र विकास गर्न ।
- ✓ स्थानिय स्तरका समूह, समिति, संघ, संस्था र क्लवहरुलाई प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न ।

ETSWA ले कसरी काम गर्दछ ?

- ✓ समुदायको सक्रियता, सहभागिता र सशक्तिकरण गरी सामुदायिक विकासका कार्यहरु गर्न सहजीकरण गर्दछ।
- ✓ समुदायको प्रत्यक्ष संलग्नता र सहभागितामा प्रस्तावित कार्ययोजनामा उल्लेखित क्रियाकलापहरुको कार्यन्वयन गर्न जोड दिन्छ ।
- ✓ समुदायको अवस्था, परिवेशको विश्लेषण, सवाल तथा सम्भावनाहरुको खोजी तथा सहभागितामुलक तरिकाले परियोजनाका गतिविधिहरु अगाडी बढ्दछन् ।
- ✓ स्थानिय समूह समितिहरुलाई सवलीकरण र सहजीकरण गरी कार्यक्रमका क्रियाकलापहरु साभेदारीमा अगाडी बढाउँछ ।

ETSWA कार्यक्रमका प्रस्तावित प्रमुख उद्देश्य र क्रियाकलापहरु:

१. खानेपानी:

१.१ **परिवेश:** ग्रामिण समुदायको सचेतनामा कमीको कारणले स्थानिय स्तरमा भएका पानीका मुहानहरु, मुहान वरीपरी वन फडानी, भइरहेका खानेपानीका टकी र प्रणालीहरु अस्त व्यस्त भई स्वच्छ खानेपानीमा पहुँच नभइरहेको अवस्था हामीले महसुस गरेका छौं ।

१.२ **उद्देश्य:** स्वच्छ खानेपानीमा पहुँच

१.३ क्रियाकलापहरू:

- खानेपानी प्रणालीको मर्मत संभार र व्यवस्थापन
- खानेपानी सुद्धीकरण
- खानेपानी उपभोक्ता समिति गठन, पुनरगठन एवं परिचालन
- खानेपानी मर्मत संभार प्राविधिक तालिम
- अवलोकन भ्रमण
- थोपा सिंचाई प्रणालीको प्रवर्द्धनमा सहजीकरण गर्ने

२. कृषी:

२.१ परिवेश: ग्रामिण समुदायको कृषि पेशा जीविकोपार्जनको प्रमुख स्रोत भएता पनि आवश्यकता अनुसारको कृषि उत्पादनको परिमाण र गुणस्तर कायम हुन नसकिरहेको, कम उत्पादनशील भूमि, परम्परागत खेती प्रणाली, भौगोलिक विकटता, सिंचाई सुविधाको अभाव, उपयुक्त प्रविधिको अभाव र कृषकहरू संगठित रूपले अधि बहन नसकेको अवस्थामा कृषि क्षेत्रमा सुधार ल्याउनु पर्ने आवश्यकता महशुस गरेका थियौं ।

२.२ उद्देश्य: उन्नत कृषि प्रणालीको प्रवर्द्धन र विकास

२.३ क्रियाकलापहरू:

- बेमौसमी तरकारी उत्पादनमा सहजीकरण गर्ने
- जैविक मल उत्पादनमा सहजीकरण गर्ने
- कृषि भण्डारणमा सहजीकरण गर्ने
- अमिलो जाति फलफुल उत्पादनमा सहजीकरण गर्ने ।
- नर्सरी स्थापना गर्न सहजीकरण गर्ने
- तरकारी संकलन केन्द्र स्थापनामा सहजीकरण गर्ने
- तरकारी व्यवसायको लागी संजाल निर्माण गर्न सहजीकरण गर्ने
- कृषीजन्य पदार्थद्वारा आय आर्जनका क्रियाकलापहरूमा सहजीकरण गर्ने

३. सामुदायिक स्वास्थ्य:

३.१ परिवेश : समुदायमा स्वास्थ्य सचेतना, सरसफाईको कमी, महत्वपूर्ण सूचनाहरूबारे जानकारी नभएकोले, स्वास्थ्य क्षेत्रका समस्याहरू भन जटिल बन्दै गएको अवस्थामा ग्रामिण समुदायको स्वास्थ्य अवस्था सुधार गर्न सचेतनामुलक कार्यक्रमको आवश्यकता हामीले महशुस गरेका छौं ।

३.२ उद्देश्य: समुदायको स्वास्थ्य र सरसफाईमा सचेतना ल्याउने ।

३.३ क्रियाकलापहरू:

- समुदायका व्यक्तिहरूको र व्यक्तिगत वातावरणीय सरसफाई सम्बन्धी गर्न सचेतना फैलाउने ।
- पानीजन्य रोगहरूको बारेमा सचेतना फैलाउने ।
- स्थानिय पोष्टिक कृषि उत्पादनको महत्व बारे जानकारी दिने ।

४. संस्थागत विकास:

४.१ **परिवेश:** स्थानीय संघ संस्था र उपभोक्ता समितिहरू समुदायका मेरुदण्ड हुन । त्यस्ता संघ संस्था समितिहरूको क्षमता अभिवृद्धि र सबलीकरण गरियो भने सामुदायिक विकासका कार्यहरू निरन्तर र दिगो हुन सक्छन् र सिर्जनशील कामहरूको शुरुआत गर्न तथा भए गरेका क्रियाकलापहरूको निरन्तरता दिन सक्छन् । यसर्थ समुदायमा सुसुप्त अवस्थामा रहेका र प्रभावकारी व्यवस्थापन हुन नसकेका स्थानीय समुह, संघ संस्था समितिहरूलाई सक्रिय बनाउन पहल गर्ने साथै क्षमता अभिवृद्धि समेत गर्नु पर्ने आवश्यकता हामीले महशुस गरेका छौ ।

४.२ **उद्देश्य:** स्थानीय समुदायको विकास गर्न समुदायमा आधारित संघ संस्थाहरूको व्यवस्थापकीय क्षमतामा सुधार ल्याउने ।

४.३ क्रियाकलापहरू:

- स्थानीय उपभोक्ता र संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- स्थानीय उपभोक्ता र संस्थाहरूको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्न पहल गर्ने ।
- स्थानीय उपभोक्ता र संस्थाहरू बीच सम्बन्ध, समन्वय र संजाल विस्तार गर्न पहल गर्ने ।

ETSWA कार्यक्रमको चरण तथा अवधी:

यस स्वच्छ खानेपानी र कृषिको माध्यमद्वारा समुदाय सशक्तिकरण परियोजनालाई १ वर्ष अवधीमा सम्पन्न गर्ने लक्ष्य राखिएको छ ।

१. प्रारम्भिक चरण (Entry Stage): कुनै पनि कार्यक्रमको शुरुआत गर्दा नै सबै प्रकारले तयारी एवं प्रभावकारी ढंगले गर्नु महत्वपूर्ण कुरा हो । जस अनुसार यस चरणमा विशेष गरी समुदायलाई जानकारी लिने दिने, सम्बन्ध स्थापना गर्ने, कार्यक्रमको अवधारणा बुझ्ने बुझाउने, सामाजिक परिवेशको सफलताको अध्ययन र अनुसन्धान गर्ने, आवश्यकता अनुसार स्वयंसेवी उत्प्रेरकको छनौट एवं तालिमको आयोजना गर्ने र अन्त्यमा सहभागी एवं साभेदारीमूलक तरीकाले सहभागितामूलक ग्रामिण लेखाजोखा गरी प्राप्त सुचना ,तथ्यांकहरूलाई समुदाय बीचमै छलफल र प्रस्तुतिकरण गरीन्छ । अन्त्यमा जसको नतिजा स्वरुप सहभागिमूलक तरीकाले स्पष्ट उद्देश्यहरूका साथ प्रस्तावना तयार गरी स्वीकृतिको लागि सम्बन्धित निकायमा प्रस्तुत गरीनेछ ।

२. कार्यान्वयन चरण (Implementation Stage): प्रारम्भिक चरणमा पहिचान गरिएका समस्या र समुदायको विगतका सफलताहरूलाई समेत प्राथमिकीकरण गरी सामुदायिक सहभागीता र साभेदारी प्रकृयाद्वारा स्पष्ट उद्देश्यका साथ तयार गरिएको प्रस्तावना र संस्थाको श्रोतले सम्भव देखिएका क्रियाकलापहरू सहभागीमूलक प्रकृयाले कार्यान्वयन गरिन्छन् जसमा समुदायले आफ्नो विगतका सफलताहरूको अध्ययन र अन्य समुदायमा भए गरिएका क्रियाकलापहरूको अवलोकन समेत गरेर स्व-मुल्याङ्कनद्वारा प्रभावकारी निर्णयहरूका साथ समुदायले नै आफ्नो कार्ययोजना तयार पारेर कार्यान्वयन गर्न सहजीकरण गरिन्छ ।

३. बाहिरीने चरण (Exit Stage): प्रारम्भिक चरण र कार्यन्वयन चरणमा गरीएका सम्पूर्ण प्रक्रियाहरू क्रियाकलापहरू, प्राप्त उपलब्धीहरू, नतिजाहरूलाई प्रभावकारी ढंगले निरन्तर अगाडी बढाई समुदायलाई सशक्त रूपले समुदायले नै आफ्नो समुदायको कार्य योजना र कार्यक्रमहरू तयार गरी आफैँ कार्यन्वयन गर्न सक्नेछन् । जसको फलस्वरूप समुदायमा दिगो विकासको प्रकृया बढ्ने अपेक्षा लिईएको छ ।

यस चरणमा कार्यक्रमका सरोकारवाला साभेदारहरूसंग छलफल, अन्तरकृया, कार्यक्रमको दिगोपना र निरन्तरताका लागि अतित्यावश्यक तत्वहरूको छलफल, सरोकारवाला निकायहरूसंग समन्वय, संजाल तथा सम्बन्ध विस्तार, सम्पन्न भएका गतिविधिहरू र उल्लेखनीय उपलब्धीहरूको अध्ययन, घटना, अनुभव र सफलताका कथाहरूको संगालो संकलन, साथै आवश्यक परेमा वा लागेमा “हाम्रो सफलता, हाम्रो सपना”को आधारमा वृत्तचित्र समेत निर्माण गरी आभार व्यक्त कार्यक्रममा प्रस्तुत गरीनेछ ।

यस चरणको अन्त्यतिर सम्पूर्ण समुदायको बृहत भेलाद्वारा एक सामाजिक उत्सव (Thanks Giving Event) को आयोजना गरीनेछ । जसलाई आभार व्यक्त कार्यक्रम “हामी आभारी छौं !” को साथ कार्यक्रमको विधिवत समापनको घोषणा गरीनेछ । यसर्थ “समुदायको नासो समुदायलाई नै” भन्ने भनाईलाई आत्मसात गरी परियोजनाले सामुदायिक विकास क्षेत्रमा गरेको अगुवाईलाई स्थानीय समुदायलाई नै सुम्पिने एक स्वभाविक प्रकृया स्वरूप कार्यक्रम बाहिरिने हुन्छ ।